

STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

A MEZŐGAZDASÁG ÜZEMI RENDSZERE A HAZAI ÉS AZ EU AGRÁRPOLITIKA TÜKRÉBEN*

TÓTH ERZSÉBET – VARGA GYULA

Tanulmányunk, mely áttekinti a magyar mezőgazdaság üzemi szerkezetét és kísérletet tesz a kérdéskör tematikus és fogalmi rendszerezésére, egyúttal arra is vállalkozik, hogy bemutassa a kialakult struktúrát. Ezen belül

- a megélhetési célú, részmunkaidős, kisegítő jövedelmek szerzésére törekvő,
- a vállalkozási, illetve a versenyszférába tartozó üzemek és vállalatok

közötti alapvető különbségeket, s ezek alapján az agrárpolitikában való megkülönböztetett kezelésük szükségességét, ugyanis a különbségtétel hiánya mindkét csoportnak előnytelen. A versenyszférát a tőle szociális célokra elvont támogatási források miatt éri hátrány, a nem versenyzőknek pedig többnyire elérhetetlenek a támogatáshoz jutás feltételei, vagy eleve olyan csekély összegű az elnyerhető forrás, hogy az nem is tud érdemben a család megélhetésén javítani. De ugyanakkor ezzel a jelentéktelen elérhető „agrár-támogatással” – látszateltartottként – egyben ki is kerülnek a szociális juttatásokra jogosultak, a segélyezendők köréből mindazok, akik valójában nem is rendelkeznek az üzemi méretnek megfelelő termeléssel.

A szerzők meggyőződése, hogy ugyanazokkal az eszközökkel nem is befolyásolható egyforma sikerrel a csak önállósra termelő kisegítő gazdaság és a jövedelemtermelést középpontba állító, a piac rezdüléseit követő, árutermelő vállalkozás. Ez a megkülönböztetés azonban sem nem minősít, sem nem rangsorol, kifejezetten semleges közelítésű.

Az Európai Unió (EU) tagországainak gyakorlata színesebb, sokrétűbb annál, mint ami a magyar közvéleményben elterjedt, s mint ami az EU mindenre érvényes előírásából következne. Ennek részben a gazdasági fejlettségből fakadó, részben az agrár-gazdaság eltérő szerepéből adódó, részben viszont csak a történelmileg kialakult gyakorlatra visszavezethető okai vannak. Az országonként igencsak sokszínű megoldások miatt nincs tehát tökéletes „EU-konformitás”, sőt az EU-hoz való csatlakozás az igazodásban elég széles mezsgyét hagy számunkra. Nincs olyan – a részleteket is precízen szabályozó – norma az üzemi világban, amihez nekünk mindenképpen és tökéletesen alkalmazkod

* Az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézetben az Integrációs Stratégiai Munkacsoport (ISM) támogatásával készített tanulmány összefoglalója. Elkészítésében közreműködtek: *Dorgai László, Kovács Gábor, Stauder Márta, Tóth Erzsébet, Varga Gyula.*

nunk kellene. Az Unió tagországi mezőgazdaságának üzemi rendszere maga sem mutat egységes képet, nem létezik üzemi szabvány.

Az EU-ban meghatározó szerepük a családi gazdaságoknak van, melyeknek a mezőgazdasági termelést meghatározó zöme azonban nagy tőkeerejű, korszerűen felszerelt, erősen specializált vállalkozás. A nagy számban található, de a teljesítményekben alárendelt szerepet betöltő kisméretű üzemek léte – a kivételként említhető, kevésbé fejlett gazdaságú EU-tagországokban ugyanúgy, mint a mi térségünkben is – alapvetően az agrár-túlnépesedésből és a foglalkoztatási nehézségekből fakad. A gazdaságilag fejlett országokban a birtokfelaprózódás, illetve a méltányos jövedelemszinthez tartozó, s gyors ütemben növekvő üzemméreti követelmények kényszerítik arra a parasztokat, hogy csak kiegészítő jelleggel tartsák meg mezőgazdasági tevékenységüket.

Néhány térségben, illetve országban, (például az Egyesült Királyságban) a nagyméretű, a családi munkaerő mellett, vagy számos vállalkozásban kizárólagosan bérmunkásokat, alkalmazottakat foglalkoztató nagyüzemi gazdaságok játszanak meghatározó szerepet. Újabb változat Németország, ahol a keleti tartományokban az egykori termelőszövetkezetek utódai, a jogi személyiséggel rendelkező társas vállalkozások (elsősorban a szövetkezetek, másodsorban a kft-k) határozzák meg a mezőgazdasági termelés üzemi szerkezetét, s igen számottevő szerepük van a nem jogi személyként számba vett, 3-5 családot tömörítő, a mi betéti társaságainkra hasonlító polgárjogi társaságoknak.¹

A HAZAI ÜZEMI RENDSZER

A magyar üzemi rendszer alakítása és fejlesztése szempontjából a legfontosabb tanulságot az üzemi struktúra problémái és azok javítása érdekében tett erőfeszítések szolgáltatják. A legszembetűnőbb és legfeltűnőbb, a hazai megítélésben azonban rendre elsikkadó jelenség, az üzemi koncentráció felgyorsulása. Ez alól nincs ország, amely kivétel lenne, ugyanakkor az országok közötti különbségek meglehetősen mértékűek, s inkább még nőnek is, mintsem csökkennének. A korszerűbben termelők olyan koncentrációs iramot diktálnak, amivel a széttagolt üzemszerkezetű, az agrárnépesség foglalkoztatásának kényszerével küszködő, elmaradottabb mezőgazdaságú országok nem tudnak lépést tartani. Ha erre a körülményre nem leszünk tekintettel a felkészülés további esztendeiben, s a versenyszféra szükséges koncentrációjának erősítéséről – a meglévő nagyobb méretű üzemek és vállalatok megőrzésével, illetve újak életre segítésével – nem gondoskodunk, a csatlakozás után súlyos hátránnyal és veszteségekkel kell majd szembenéznünk.

Az árutermelő egységek koncentrációja mellett az is megfigyelhető, hogy a versenyszférából egyre több, kisméretű gazdasági egység sorolódik át a kiegészítő gazdaságok körébe, majd adja fel végleg a gazdálkodást. A közgazdasági törvények eme hatásának kezelésére az Európai Unió gazdasági támogatással és jogi szabályokkal is ösztönzi az életképes méretű gazdasági egységek létrejöttét, és szociális kérdésként kezeli a versenyből kiszorulókat ügyét (előnyudjijjal, külön támogatással, valamint a mezőgazdasági mellett más tevékenységek támogatásával).

¹ Létüket elsősorban annak köszönhetik, hogy a magángazdálkodásra különféle okokból egyedül nem vállalkozó szövetkezeti tagok, vagy az ún. „újrakezdő” személyek, ilyen módon elkerülhetik a minden jogi személynek számító gazdasági társaság-ra és a szövetkezetre is kirótt társasági adó terheit.

A kisméretű, de növekedni akaró és tudó üzem perspektívája mindenütt az árutermeletés és a versenyszférába való átkerülés. Támogatásukhoz ezért elsősorban azt kell reálisan mérlegelni, hogy ténylegesen van-e esélyük a növekedésre, illetve a versenyben való helytállásra. Ha igen, akkor ehhez segíteni kell a tőkekoncentrációt, lehetővé téve számukra erőforrásaik (a földterület, az eszközök) gyarapítását, de meg kell tőlük követelni az erre való képességet is (az induló tőkét, a szakértelmet stb.).

1. tábla

Az egyéni gazdaságok használatában lévő föld méret szerinti szerkezete Magyarországon, 1994

Birtokméret (hektár)	Egyéni gazdaságok					Egy gazdaság átlagos területe (hektár)
	száma	megoszlása (százalék)	összes földterülete (hektár)	megoszlása (százalék)	aránya az összes területből* (százalék)	
1 és kisebb	978 101	81,4	231 665	16,8	3,7	0,2
1,1–5,0	173 182	14,5	378 912	27,4	6,1	2,2
5,1–10,0	28 723	2,4	198 303	14,3	3,2	6,9
10,1–50,0	18 922	1,6	359 588	26,0	5,8	19,0
50,1 és nagyobb	2 087	0,1	214 737	15,5	3,4	102,9
<i>Összesen</i>	<i>1 201 015</i>	<i>100,0</i>	<i>1 382 205</i>	<i>100,0</i>	<i>22,2</i>	<i>1,2</i>

* Az összes mezőgazdasági területhez viszonyítva.

Forrás: Az élelmiszergazdaság 1994. évi fejlődése. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 47. old.

Véleményünk szerint ma Magyarországon ilyen koncentrációs folyamat általánossá válásának nincsenek, vagy csak igen kis részben vannak meg a feltételei. (Lásd az 1. táblát.) A kisegítő jövedelemforrásul szolgáló kisgazdaságokat nálunk – egyéb megélhetési lehetőség hiányában – megtartani kényszerülnek tulajdonosaik, de ezt bővíteni, fejleszteni nincs sok esélyük. Az EU tagországaiban – a hazaihoz mérten hatalmas támogatások ellenére is – nagyon hasonló a helyzet, s emiatt tömegesen szűnnek meg a kisméretű üzemek.

Magyarországon a tömeges és gyors üzemszámolást szociális és társadalmi szempontból nem engedhetjük meg. Ezért az államnak vállalnia és gyakorolnia kell gondoskodási funkcióját. Ugyanakkor ezeknek a gazdaságoknak a jövőjét a mezőgazdasági termelés oldaláról is tisztázni kell és elő kell segíteni az önálló létre nem alkalmas, és a méreteiknél fogva nem versenyképes kisgazdaságok körében is a termelés racionalizálását. Véleményünk szerint a következő megoldási változatok közül választhatunk:

– elősegítjük növekedésüket, támogatjuk a koncentrációt az arra képesnek mutakozó körben, vagyis segítünk a versenyszférába való átkerülésükben,

– támogatjuk az olyan földeladást, „üzembezárást”, amely a megmaradók körében életképesebb termelési egységek létrejöttéhez vezet,

– külön támogatást adunk azoknak – az önálló egzisztencia megteremtésére alkalmatlan, vagy arra vállalkozni sem akaró – kisegítő gazdaságoknak, amelyek hajlandók bekapcsolódni az önkéntes szövetkezésein (összefogáson) alapuló korszerűsítésbe, a termelés és az értékesítés, esetleg a feldolgozás terén.

Reálisan értékelve a mai magyar helyzetet, az első két megoldási mód aligha lehet tömeges, részben a tőkehiány, részben pedig a kisegítő gazdaságra való ráutaltság körül-

ményei miatt. A harmadik változat, az összefogás és a szövetkezés azonban nyitott és járható, s minden körülményt mérlegelve egyértelműen a legolcsóbb útja a kisgazdaságok korszerűsítésének. Véleményünk szerint ez az út az állam számára is a legtakarékosabb és a leghatékonyabb módja a szociális gondoskodásnak.

A továbbra is a „hagyományos utat járó”, tehát elsősorban önellátást folytató kistermelőket az elmúlt évtizedek alatt kialakult kedvezményes adózási rendszerrel támogatja az állam. Ezt természetesen továbbra is fenn kell tartani, s értelemszerűen kell az árutermelésre vállalkozó, szövetkező kisgazdaságokra is érvényesíteni. Éppen így kell eljárni azokkal a foglalkoztatást és a helyben maradást elősegítő támogatásokkal is, amelyekre a szociális és a vidékfejlesztési kassa nyújt forrást. Vagyis minden támogatás járjon minden kistermeléssel is foglalkozónak, függetlenül az önellátási vagy az árutermelési céltól, de nem függetlenül annak volumenétől, az ebből származó, valamint a család összes jövedelmétől. A szociális igazságosság elvének tehát ebben a kérdésben feltétlenül érvényre kell jutnia.

Úgy véljük, a mai „vegyes halmazt” előbb a termelés mérete alapján két csoportba kellene sorolni, megkülönböztetve az üzemméret alatti és az a fölötti termelőket, majd az utóbbiakat tovább osztályozva, a magántermelőket a következő kategóriákba kellene besorolni:

- ház körüli gazdaságokra, melyek nem érik el az üzemméret alsó határát, tehát nem is mezőgazdasági üzemek;
- mezőgazdasági magángazdaságokra, amelyek már meghaladják az üzemméret alsó határát, s amelyek körén belül vannak;
- a rész munkaidős vagy mellékfoglalkozású kisegítő gazdaságok;
- a főfoglalkozású családi gazdaságok,
- a mezőgazdasági magánvállalkozások.

A mezőgazdasági termelést (is) folytató családok termelő tevékenysége bizonyos értékhatár alatt² olyan csekély, hogy azzal sem az adóhatóságoknak, sem az agrárpiacot szabályozó kormányzati szerveknek nem érdemes foglalkozniuk. Az üzemi körből való kikerülésük tehát nemcsak soha meg nem térülő adminisztratív adóhatósági munkák elhagyására ad módot, hanem egyben legalizálja is azon jelentéktelen jövedelmek adómentességét, amelynek bevallásáról ma az érintetteknek mintegy „lelkiismereti ügyként” kellene döntenie. Ettől függetlenül szükséges – reprezentatív mintavétel alapján, mondhatni költségtakarékos módon – az üzemnek nem számító termelőkről is statisztikai információkat gyűjteni. Minden velük kapcsolatos és őket érintő kérdésben is tudnunk kell róluk, de ez nem azonos azzal a követelménnyel, amit a mezőgazdasági üzemekkel kapcsolatosan a statisztikai és az adóhatósági számbavétel során teljesíteni kell.

Az üzemi szerkezet reális és tartós osztályozása megköveteli, hogy magának a termelő egységnek határozzuk meg a világos és egyértelmű határait. Az alapegység a család, mely maga az „üzem”, termelő egység lehet éppúgy, mint a kisiparban a műhely, a kiskereskedelemben a bolt stb. Véleményünk szerint ezért egyre tarthatatlanabb a mai gyakorlat, hogy egy közös háztartáson belül – papíron legalábbis – annyi kis mezőgazdasági „üzem” létezzék, ahány felnőtt családtagra felosztják a mezőgazdaságból eredő jövedelmet. Az üzemnek tehát – a háztartáshoz és a családhoz hasonlóan –

² Ez a határ lehet 1 hektár szántóterület, vagy ehhez hasonló kapacitású ültetvény, illetve állatállomány, de termelési érték is.

meglehetősen tartós keretnek kell lennie, amelyen belül mind a személyek száma, mind maga termelés is, viszonylag gyorsan módosulhat, anélkül, hogy az üzem maga megváltoznék.

Figyelembe véve a magántermelők mellett a társas vállalkozásokat is, valamint minden jogi személyiséggel rendelkező termelőt, a magyar mezőgazdaság üzemi–vállalati kereteit az alábbiaknak megfelelően osztályozhatjuk:

Mezőgazdasági termelés	Nem üzemszerű, házkörüli termelés, kedvtelésből űzött mezőgazdaság		Ebből: megélhetési célú, kiegészítő jövedelem szerzéséért folytatott, "Szociális mezőgazdaság"	
	Magántermelők	Egyéni gazdaságok		Részmunkaidős és mellékfoglalkozású kiegészítő gazdaságok
				Főfoglalkozású családi gazdaságok
			Mezőgazdasági magánvállalkozások	
	Mezőgazdasági vállalatok (jogi személyiségű vállalkozások)	Társas vállalkozások	Betéti társaságok, nem jogi személyiségű társas vállalkozások	
			Mezőgazdasági szövetkezetek	
			Korlátolt felelősségű társaságok	
			Részvénytársaságok	
			Közhasznú társaságok, alapítványok, kísérleti és tangazdaságok	

A magyar mezőgazdasági termelésnek az 1990-es évtized politikai és gazdasági átalakulása után újból, s az elmúlt évtizedeknél még nagyobb arányban kell szociális feladatokat is ellátnia. Ez azonban – az ország pénzügyi egyensúlya fenntartásának követelménye miatt – csak a versenyszféra erősítése mellett lehet reális cél. A mezőgazdaság szervezeti keretei nagyrészt meglazultak vagy szétestek a szövetkezetek átalakításának törvényi előírásai és az állami gazdaságok privatizációja után. A vagyonszerzés (nevesítés) és a földkérdés azonban csak igen kevesek számára teremtette meg az önálló léthez alkalmas tulajdoni és üzemi kereteket. A mintegy másfélmilliónyi, zömmel városi és/vagy nyugdíjas kistulajdonos csekély földjét részben bérbeadással, részben saját szükségletre való termeléssel próbálja hasznosítani.

A földtulajdon szétaprózódása egybeesik a falusi munkanélküliség már-már az 1930-as éveket idéző méreteivel. A falusi népességre ugyanakkor fokozott teher, 100 aktív keresőre 250-280 fő eltartásának feladata hárul, noha munkájának termelékenysége és jövedelme, de szociális ellátottsága is jóval a társadalmi átlag alatt marad. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy a foglalkoztatásban a mezőgazdaságnak szánt kiemelkedő szerep téves elképzelés volt. Az is egyértelmű, hogy az ágazat korábbi foglalkoztatási arányai vissza sem állíthatók, sőt tovább csökkennek. A házkörüli termelés és a részmunkaidős, kiegészítő jövedelmet adó kisgazdaság bizonyos mértékű megélhetési alapot nyújt ugyan a falun élők számára, de önálló egzisztencia megteremtésére, s a társadalom szociális támogatásának helyettesítésére teljességgel alkalmatlan.

AZ EURÓPAI UNIÓ MEZŐGAZDASÁGÁNAK ÜZEMI RENDSZERE

Az EU agrárstatisztikáját tanulmányozván, a következő arányok és főbb változási irányok tűnnek szemünkbe:

- a mezőgazdaságból élők számának folyamatos apadása, az agrárszektor foglalkoztatási erejének állandó mérséklődése,
- a mezőgazdasági üzemek számának gyors csökkenése,
- a termelés valamennyi, a koncentrációt jelző mutatószámának minden várakozást felülmúló és egyre gyorsabb ütemű növekedése,
- az átlagos üzemméretet jelző adatok – országok és régiók közötti – igen nagy, s a közös agrárpolitika ellenére sem csökkenő eltérései,
- az agrárgazdaság teljesítményeinek országok közötti különbségei tartós fennmaradása, sőt esetenkénti növekedése,
- az üzemi jövedelmek országok közötti nagymértékű, s a támogatási rendszer ellenére is inkább növekvő, semmint enyhülő differenciáltsága.

Tudomásul kell venni, hogy az EU agrárpolitikája, amely talán az egész világ legcél tudatosabban és legnagyobb anyagi áldozatokkal támogatott hagyományörző agrárstratégiája, a meghirdetett elvektől eltérő irányba halad. A hagyományos családi gazdasági modell felbomlóban, vagy legalábbis erősen átalakulóban van. A főfoglalkozású családi gazdaságok nagy része nem kisűzem többé, hanem mindinkább tőkeerős vállalkozás.

Az EU 15 tagállamának átlagában a mezőgazdasági foglalkozásúak részesedése az összes keresőből mindössze 5,3 százalékot tett ki 1995-ben (4,8 százalékot 1998-ban). Az átlag igen nagy különbségeket takar, az Egyesült Királyság 2,1 százalékától kezdve Görögország 20,4 százalékos arányáig. Magyarországgal összevetve ezeket az adatokat azt látjuk, hogy a mi 8,5 százalékos arányunk valamivel több mint másfélszerese az EU átlagának, de Görögországé két- és félszerese a magyarnak. Amíg azonban nálunk 1 százaléknyi mezőgazdasági foglalkozásúra a GDP-ből 0,93 százaléknyi részesedés jut, az EU-ban csak 0,45 százalék. Vagyis a leépülő agrárszektorban egy hazai főfoglalkozású még mindig kétszer nagyobb arányban részesedik a nemzeti jövedelem termeléséből, mint az EU-ban.³

Az EU-val való összevetés szempontjából realisabb képet kapunk akkor, ha a népsűrűsége teljesen érzéketlen előbbi mutatószám (a foglalkoztatásból való százalékos arány) helyett, vagy legalábbis a mellett, a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó agrárfoglalkozásúak számát vesszük viszonyítási alpnak (lásd a 2. táblát). Ezt nézve, az EU 5,7 fő/100/hektáros mutatójával szemben a magyar adatok a „kedvezőbbek”, mert csak 5,0 főfoglalkozású jut 100 hektárra. Ha viszont a részmunkaidősöket is megkísérelnénk az EU-ban használatos „munkaerőegységre” (ME) átszámítani, lényegesen emelkedne a magyar mutatószám, de aligha több, mint 40-50 százalékkal. Az így kapott 7 fő/100 hektár körüli értékkel a tagországok rangsorában éppen középütt helyezkednének el, nagyjából egy csoportban Ausztriával, Belgiummal és Finnországgal. Az oly sokszor hallható osztrák, s más országokból is megfogalmazott félelmek a magyar agrárgazdaságból felszabaduló munkaerőtömegetől, ezen adatok tükrében sokkal inkább nagyfokú ismerethiányról, mint igazán megalapozott veszélyhelyzetről tanúskodnak. De az azért

³ A magyar adatokat kedvező irányba torzítja a munkaerőként számba nem vett részfoglalkozásúak milliós tábora.

nem feledhető, hogy mi sem teszünk meg mindent a téveszmék eloszlataért, az ilyen és ehhez hasonló reális információk közzétételéért.

2. tábla

A mezőgazdaság munkaerő-ellátottsága és változása az EU tagországaiban

Ország	A 100 hektár mezőgazdasági területre jutó munkaerőegység			A 100 hektárra	Az egy üzemre
	1980	1990	1995	jutó munkaerő változása (százalék) 1995/1980	
Ausztria	–	9,9	5,5	–	–
Belgium	8,7	7,0	5,8	66,7	100,0
Dánia	5,9	3,4	3,8	64,4	107,1
Egyesült Királyság	3,4	2,9	2,3	67,6	72,7
Finnország	–	7,5	8,5	–	–
Franciaország	6,3	4,5	3,6	57,1	93,3
Görögország	22,5	18,6	17,8	79,1	100,0
Hollandia	11,9	11,2	10,5	88,2	118,8
Írország	6,1	5,6	5,1	83,6	100,0
Luxemburg	7,0	5,0	4,2	60,0	94,4
Németország	8,6	6,0	4,1	47,7	108,3
Olaszország	13,8	12,9	12,4	89,9	87,5
Portugália	34,9	21,1	14,9	42,7	86,7
Spanyolország	–	4,7	4,3	–	–
Svédország	–	3,1	2,9	–	–
EU 12	–	6,7	5,7	–	–
EU 15	–	6,7	5,7	–	–

Forrás: EUROSTAT. Agriculture Statistical Yearbook, 1997.

A mezőgazdasági foglalkozásúak száma az EU minden országában gyors ütemben csökken, s számos támogató intézkedés ellenére is egyre kevesebb embernek ad közvetlenül megélhetést a mezőgazdaság. Noha az üzemek egyre nagyobbak lesznek, a műszaki haladás következtében mind kevesebb emberi munkára van szükségük. Így aztán egy-egy gazdaság is inkább kevesebb, mint több embert tart el.

Amint az a 3. tábla adataiból jól látszik, az EU tagországaiban átlagosan igen kicsi, de elég gyors az üzemek átlagterületének növekedése. Az „átlagok átlaga” viszont, – az oly sokszor idézett üzemenkénti 17,5 hektár mezőgazdasági terület –, valójában alig mond valamit a tényleges méretekről és a méret szerinti összetétel alakulásáról. Ennek az a fő oka, hogy a nagyszámú részfoglalkozású üzem is benne van az osztszámban, miközben ezek tényleges teljesítménye meglehetősen csekély.⁴

Ezért aztán elengedhetetlenül fontos, hogy a mindent elfedő átlagszámok mögé nézzünk. Ennek érdekében két részletező táblázatot is készítettünk, amelyek egyrészt az üzemek számának az elmúlt évek során bekövetkezett méretkategóriánkénti változásait (lásd a 3. táblát), másrészt a mezőgazdasági terület üzemmérettől függő s az elmúlt másfél évtizedben esztendőben alaposan változó megoszlását tartalmazzák (lásd a 4. táblát).

⁴ Németországban és Franciaországban egyaránt a mezőgazdasági üzemek mintegy kétötöde tartozik a részfoglalkozásúak körébe, s teljesítményük az összesből mintegy 10, illetve 5 százalék.

3. tábla

Az EU-tagországok átlagos üzemi területének változása

Ország	Átlagos üzemméret (hektár)			Változás 1995/1980
	1980	1990	1995	
Görögország	3,6	4,3	4,5	126,0
Olaszország	5,5	5,6	5,9	107,5
Portugália	4,3	6,7	8,7	202,2
Ausztria	–	–	15,4	–
Hollandia	13,7	16,1	17,7	128,9
Belgium	12,3	15,8	19,1	154,5
Spanyolország*	12,9	15,4	19,7	152,4
Finnország	–	20,7	21,7	–
Írország	22,6	26,0	28,2	124,8
Németország	14,4	26,1	30,3	210,6
Svédország	–	32,9	34,5	–
Franciaország	23,3	30,5	38,5	164,9
Dánia	23,8	34,2	39,6	166,5
Luxemburg	25,0	31,7	39,7	158,5
Egyesült Királyság	63,7	67,9	70,1	110,2
EU 12	12,8	15,0	17,3	134,7
EU 15	–	–	17,5	–

* Spanyolországról csak 1983. évi adat áll rendelkezésre.
 Forrás: EUROSTAT. Agriculture Statistical Yearbook, 1998.

4. tábla

A különböző méretkategóriájú üzemek által művelt terület átlagos változása az EU tagországaiban 1980 és 1995 között

Ország	–5	5–20	20–50	50–100	100–	Összesen
	hektár mezőgazdasági terület (Index: 1980=100,0)					
Belgium	58,4	52,4	102,3	160,4	183,1	95,3
Dánia	10,2	48,0	59,9	136,5	217,9	93,4
Egyesült Királyság	67,2	90,0	83,6	94,4	100,1	96,2
Franciaország	59,5	37,5	54,2	116,6	215,2	96,5
Görögország	72,7	93,1	177,8	190,8	274,4	97,6
Hollandia	83,9	57,1	103,8	186,5	200,6	98,1
Írország	45,9	60,5	88,3	101,9	106,4	85,7
Luxemburg	55,6	41,7	38,0	147,3	530,8	97,5
Németország	57,8	54,0	79,0	209,2	1 012,9	140,5
Olaszország	83,2	82,2	122,2	115,0	83,8	92,6
Portugália	76,5	136,6	174,6	158,4	118,8	118,4
Spanyolország*	65,9	79,0	87,0	107,0	138,6	107,3
EU 12**	72,7	66,8	78,0	121,1	150,1	103,1

* Spanyolországról csak 1983. évi adat áll rendelkezésre
 ** Németország újraegyesítése az átlagszámokat is befolyásolja. A német adatok nélkül az 50–100 hektáros kategória átlaga 121 helyett 114 százalék, a 100 hektár felettiéknél pedig 150 helyett 129 százalék lenne.
 Forrás: EUROSTAT. Agriculture Statistical Yearbook.

A legfontosabb jelenség az üzemek számának csökkenése mellett az, hogy 1980 és 1995 között – a 12 vizsgálható EU-tagország átlagában – mintegy 30 százalékkal csökkent a 20 hektárnál kisebb területen gazdálkodók földje, s ez az átlag körüli mérettel rendelkező üzemi kör a művelt területnek mindössze 20 százalékával rendelkezik. Ezzel szemben több mint 20 százalékkal bővült az 50 és 100 hektár közöttiek földterülete, s több mint 50 százalékkal a 100 hektárnál nagyobbaké. Vagyis, tetszik vagy sem, növekedni csak a nagyobbak tudnak. A 4. táblából jól látszik, hogy csak az agrár-túlnépesedéssel küzdő országokban van alacsonyabban a növekedési küszöb, vagyis a csökkenő és a növekvő számú üzemek közötti határ, de – Portugáliát kivéve – mindenütt, még a többi mediterrán országokban is ez a „vízvázalasztó” mára már nagyobb, mint 20 hektár.

A földszükével küzdő, de nagy tőkeerejű Hollandia és Belgium esetében szintén csak 20 hektárnál kezdődik a növekedés, de ez éppen a földhiány miatt csak jelentéktelen arányú. Az összes országtól eltérő képet az Egyesült Királyság mutat, elsősorban amiatt, hogy ott már jóval korábban egészségesebb üzemi méretek alakultak ki, tehát kevésbé látványos a jelenlegi mozgás.

A területet az üzemek – a korlátozottan rendelkezésre álló föld miatt – az EU legtöbb tagországában csak egymás rovására bővíthetik. Ezzel szemben az állatállomány viszonylag szabadon növelhető, legalábbis addig a korlátig, amit újabban az EU környezetvédelmi megfontolásokból bevezetni kényszerült. Manapság igen nagyok az állatsűrűségi mutatókban az országok közötti különbségek, amelyek többnyire negatív korrelációban vannak a földellátottsággal. A mediterrán országokban 0,4-0,8 darab számosállat jut 1 hektár mezőgazdasági területre, Németországban 1,1, de Belgiumban már 3,2 és Hollandiában 4,0. Ez utóbbi két országban, de Németország nyugati tartományaiiban is, már létszámnövelési korlátokba ütközik az állatállomány fejlesztése, mivel az agrártámogatásokat maximális állatsűrűséghez kötik, illetve külön premizálják a kisebb állatsűrűséget.

Az állattartás az EU országaiban ugyancsak erőteljes koncentrációt mutat. Főként a sertéstartó üzemekben bekövetkezett, szinte elképesztően gyors állománynövelés érdemel figyelmet, elsősorban is Belgium, Dánia és Írország esetében. Továbbá még arra érdemes utalni, hogy nincs ország, amely e fölgyorsult folyamat alól kivétel lenne, ugyanakkor az országok közötti különbségek meghökkentő mértékűek, s inkább nőnek, mintsem hogy csökkennének. A korszerűbben termelők olyan koncentrációs iramot diktálnak, amivel a széttagolt üzemszerkezetű – sokkal inkább az agrárnépesség foglalkoztatásának szociális terheivel, semmint a versenyben való helytállás kényszerével küszködő, elmaradottabb mezőgazdaságú – országok nem tudnak lépést tartani.

Az átlagszámok mögötti megoszlás az állatállomány esetében is nagy figyelmet érdemel. Erre vonatkozóan a tejtermelő tehénállomány, az összes szarvasmarha és a sertések (malacok nélkül számított) létszámadatait dolgoztuk fel. Például az EU 12 régi tagországaik közül hat tagországban a sertésállománynak több mint 90 százalékát olyan üzemekben nevelik, amelyekben az átlagos állatlétszám több mint 200 darab, ezen belül hét olyan ország van, ahol a 400-as állománynál nagyobbakban van a sertések több mint 80 százaléka, sőt nyolc országban az állomány több mint fele (közülük háromban több mint kétharmada) 1000 darabot meghaladó átlagléttszámú gazdaságban hizik.⁵

⁵ Situationsbericht 1996. Deutscher Bauernverband. Bonn. 1996.

Az Európai Unióban a gazdaságméretet a pontatlan és nehezen összevethető területi kategorizálás mellett a jövedelemtermelő képesség normatív mutatószáma, a standard fedezeti hozzájárulás (SFH) értéke alapján egységes mércerendszerrel, s egy ennek mérésére szolgáló ún. „Európai Mértékegységet” (EME) képeznek. Egy EME 1200 ECU-nek felel meg, azaz mintegy 300 ezer forint. Az így végzett mérés eredményeit ugyancsak közzéteszik, aminek alapján mi is összeállítottuk az országoként is részletes adatokat tartalmazó 5. táblát. Az EU tagországai között igen jelentős különbségeket találunk az üzemek jövedelemtermelő képességében. Kiemelkedően nagy Hollandiában, majd a másik két Benelux állam és az Egyesült Királyság következik a rangsorban. Ezekben az országokban az üzemek körülbelül egyharmada több, mint 40 EME jövedelmet, azaz fedezeti hozzájárulást realizál, ami mintegy 13 millió forintos összeghatárnak felel meg. Ellenpontként Olaszországot, Portugáliát, Spanyolországot és Görögországot kell említeni, mivel ezekben az országokban az üzemek fele, vagy még ennél is több, nem éri el az évi 4 EME bevételhatárt, vagyis jövedelme 1,3 millió forint alatt marad.

5. tábla

*A mezőgazdasági üzemek megoszlása
jövedelemtermelő képességük nagysága szerint 1995-ben*

Ország	4 EME alatt	4–40 EME	40 EME fölött	Összesen
	százalék			
Ausztria	37,0	59,6	3,4	100,0
Belgium	17,1	46,2	36,7	100,0
Dánia	6,2	57,2	36,6	100,0
Egyesült Királyság	25,7	46,6	27,7	100,0
Finnország	25,4	69,0	5,6	100,0
Franciaország	25,2	51,1	23,8	100,0
Görögország	45,1	54,2	0,7	100,0
Hollandia	1,7	40,3	58,0	100,0
Írország	26,7	64,2	9,1	100,0
Luxemburg	20,6	47,1	32,4	100,0
Németország	29,3	52,9	17,9	100,0
Olaszország	59,0	38,1	2,9	100,0
Portugália	58,1	40,5	1,4	100,0
Spanyolország	49,9	47,2	2,9	100,0
Svédország	29,7	54,3	16,1	100,0
EUR 12	46,4	45,4	8,2	100,0
EUR 15	40,0	40,6	19,4	100,0

Forrás: EUROSTAT. Agriculture Statistical Yearbook, 1997.

A különböző jövedelemtermelő képességű üzemek erősen eltérő megoszlása alapján nem meglepő, hogy a tényleges üzemi jövedelmekben, s az ebből adódó paraszti jövedelmek nagyságában is számottevők az országok közötti különbségek. Sajnos, a rész-munkaidős gazdaságokról az EU-nak nincs statisztikai felmérése, vagyis e kérdésben ismét csak a németországi adatokra kell hagyatkoznunk. De a főfoglalkozású gazdaságokról áttekintést adó 6. tábla is érzékelteti, hogy a kis üzemméret milyen nagy hatással van az egy főfoglalkozású munkaerőre jutó üzemi jövedelem alakulására. Érdemes arra is

utalni, hogy ez az erős differenciálódás az országok között nem egyenlítődtött ki az áttekintett 15 év során. Igaz, Írország és Spanyolország sokat behozott korábbi hátrányából, de Görögország maradt, sőt Portugália még rontott is helyzetén. Mivel a reáláron mért jövedelmek nőttek, a helyüket megőrző országokban javult a parasztság életszínvonala.

6. tábla

*A főfoglalkozású mezőgazdasági üzemek
egy főre jutó (reáláron mért) üzemi jövedelmének országok közötti szóródása
és 1980-hoz mért növekedése a 12 tagország átlagában*

Ország	1980/81	1985/86	1990/91	1994/95
	mezőgazdasági évben			
Belgium	180	225	232	185
Dánia	168	213	210	205
Egyesült Királyság	139	151	182	183
Franciaország	122	127	167	145
Görögország	41*	51	47	39**
Hollandia	224	244	275	187
Írország	73	79	92	87
Luxemburg	138	158	173	145
Németország	93	112	131	111
Olaszország	66	67	83	73
Portugália	–	29	22	14
Spanyolország	–	80	69	97
EU 12	100	100	100	100
EU 12 (Index: 1980=100,0)	100	110,8	109,8	133,3

* 1982. évi adat.

** 1994. évi adat.

Forrás: *Agrarbericht*, 1982. és 1987. évi számai.

A különbségek azonban nemcsak az Unió tagországait, hanem még nagyobb mértékben az egyes régiók mezőgazdaságát jellemzik. Egy viszonylag friss vizsgálat, amely az üzemi jövedelmek alakulását az egy munkaerőegységre (MEE) jutó nettó hozzáadott érték adatainak felhasználásával elemzi, két időszakot hasonlít össze (1978–1989 és 1991–1993) és a régiókat is két csoportra osztja. Az első csoportba azokat sorolja, ahol az egy munkaerőegységre jutó nettó hozzáadott érték a 12 tagállam átlagánál kisebb, a másikba pedig azokat, ahol nagyobb. Ezután mindkét csoportban a tendencia alakulása (iránya) szerint tovább tagolja a régiókat. Következtetései közül az alábbiakat említjük.

– Az üzemi jövedelmek az országok közötti jelentős különbségeket is jóval meghaladó eltéréseket mutatnak a különböző régiókban, amely különbségek – nyilvánvalóan az élesedő verseny következtében – minden erőfeszítés ellenére is növekednek. Az átlaghoz képest a jó adottságú régiókban a farmok jövedelme a vizsgált időszakban 26 százalékkal nőtt, a kedvezőtlen adottságú régiókban viszont az átlaghoz képest 15 százalékkal, a hegyvidéki farmoknál 45 százalékkal lett alacsonyabb.

– Az átlagosnál nagyobb jövedelmű gazdaságok csoportjába tartozik Dánia, a Benelux államok, Franciaország és Nyugat-Németország minden régiója, az Egyesült Királyság Észak-Írország kivételével, de Olaszország három régiója (Lombardia, Emilia-Romagna, Szicília), és négy spanyol régió (Castilla-Léon, Castilla-La Mancha, Navarra) is. Az összességében véve kedvező eredményűek csoportjában azonban vannak olyan régiók is, ahol a jövedelem alakulása csökkenő irányú (hanyatló). Ilyen Belgium, Luxemburg, és Hollandia, továbbá

Franciaország, Németország, Olaszország és Spanyolország néhány régiója. Ezek a régiók hegyvidéki, vagy más okok miatt kedvezőtlen adottságú térségek.

– Vannak viszont az átlag alattiak csoportjában is olyan régiók, ahol sikeresek a felzárkóztatási programok, és javul az üzemek rentabilitása. A javuló tendenciát mutató régiók zöme Írországból van, de Spanyolország és Olaszország néhány régiója is sikeresen fejleszti mezőgazdaságát.

Az átlag alattiak csoportjában is tovább romló tendenciát mutat Portugália minden régiója, Észak-Írország, a legtöbb görög régió, Spanyolország és Olaszország kedvezőtlen adottságú (hegyvidéki) térségeinek egy része. A fő ok, s egyben tanulság számunkra is, a tőkehiány és az elaprózott üzemi szerkezet, ami magában véve is akadály a korszerűsítésnek és gátja a racionális tőkebevonásnak.

AJÁNLÁSOK – ELKÉPZELÉSEK

Ha az EU gyakorlatát, s a magyar valóságot alapul véve az 1 hektár mezőgazdasági területtel, illetve ennek megfelelő kapacitással rendelkező termelőket mi sem tekintjük üzemnek, akkor az összes mezőgazdasági földterületnek mintegy 4 százalékát, de a ma kisgazdaságoknak nevezettek több mint 80 százalékát „választjuk le”, vagy különítjük el az egészből az 1994. évi gazdaság szerkezeti összeírás alapján. Reálisan mérlegelve a hazai gazdasági és szociális környezetet, bizonyítható, hogy ugyancsak nem nyújt társadalmilag elfogadható szintű lehetőséget az önálló gazdálkodásra az 1-5 hektár közötti kisüzemek csoportja. Ha a tulajdonos családnak nincs az üzemi jövedelmet meghaladó egyéb bevétele, akkor a gazdaságoknak ebben a csoportjában is a szociális funkció a meghatározó, s ennek megfelelően folytatja a nyilvánvalóan nem versenyképes ártermelést.

E csoport a mai fogalmak szerint a magántermelők második legnépesebb, az összesből mintegy 15 százalékot kitevő hányadát jelenti, s az 1994-es adatokból kiindulva, újabb, mintegy 6-8 százaléknyi földdel részesedik az ország mezőgazdasági területéből. Mindez együttvéve nem jelent túl nagy arányt a versenyszféra rendelkezésére álló földterülethez képest. Reális a veszélye viszont annak, hogy további területi felaprózódás és újabb életképtelen kisüzemek jöhetnek létre, ha a nagyüzemnek 1994 óta tartó területcsökkenése és felszámolása tovább folytatódik. Ha figyelembe vesszük legújabb felmérésünk eredményét, amely szerint egy szövetkezeti gazdaság átlagosan 662 személytől bérel 2,6 hektárnyi területet, nem nehéz megjósolni, hogy minden megszűnt szövetkezettel jelentősen gyarapodik az önálló létre alkalmatlan méretű, részben az üzemi kritériumot el sem érő, részben pedig az igen kis méretű üzemek száma. Ajánlásunk lényege tehát a következő.

1. A ház körüli gazdaságokat (melyek mérete kisebb, mint 1 hektár szántó, vagy 0,2 hektár ültetvény, vagy 400 négyzetméter üveg vagy fólia alatti termőterület, illetve 2 számosállategység) a jövőben ne tekintsük üzemnek. Adót ezen termelés után nem kellene fizetni, de a termelés sem élvezne semmilyen agrárfejlesztési támogatást. A szociális segítyezésből való részesedésüket az egyéb forrásokból származó jövedelmük alapján állapítanák meg. Ebbe a kategóriába a termelési erőforrások fizikai méretei alapján kerülne besorolásra a család, mégpedig az önkormányzatok nyilvántartása és igazolása alapján.⁶

⁶ Az ebbe a kategóriába tartozókat úgy is meghatározhatjuk, hogy a mostani adózási rendszerből indulunk ki, és azt mondjuk, hogy nem rendelkezik adóalapot képező mezőgazdasági üzemmel az a család, ahol a mezőgazdasági bevétel alatta marad az évi 250 000 forintos árbevételi határnak. Tekintve, hogy az Európai Unióban – egyszerűsítési megfontolásokból – jobbára az 1 hektáros méretet (illetve az ennek megfelelő ültetvényterületet, állatállományt stb.) veszik a küszöbértéknek, szerintünk nekünk is ezt a módszert lenne érdemes követnünk.

2. A második a részmunkaidős, vagy mellékfoglalkozású kisegítő gazdaság kategóriája, amely az előbb említett felső határokat meghaladja ugyan, de kevesebb termelési erőforrással rendelkezik mint 5 hektár szántó, vagy 1 hektár ültetvény, vagy 1000 négyzetméter üveggel vagy fóliával fedett terület és 10 számosállategység.⁷

Ez az üzem is családi alapon kerülne adózásra, mégpedig vagy a termelési méretek alapján kalkulált átalánnyal, vagy pedig a mai személyijövedelemadó-szabályok alapján a bevételek és a kiadások 20 százalékának számlával igazolt elszámolásával. A részmunkaidős vagy mellékfoglalkozású kisegítő gazdaság minden olyan esetben egyben a szociális gazdaság kategóriáját is jelenti, ha a család teljes jövedelméből a mezőgazdasági jövedelem (amely a mezőgazdasági árbevétel meghatározott százalékában becsülhető meg) eléri, vagy meghaladja az összes jövedelem 50 százalékát, de a család összes évi jövedelme nem több, mint a keresők számával szorzott minimálbér összege.

A mai helyzetben még az is előfordulhat, hogy egy-egy családnak nincs is más forrásból számottevő bevétele. Ezért, ha a mezőgazdasági jövedelem aránya 75 százalék fölötti, továbbá az egy felnőtt családtagra jutó teljes évi jövedelem a minimálbér szintje alatt marad, akkor külön szociális támogatást indokolt részükre juttatni.⁸ Nagyon lényeges azonban annak hangsúlyozása, hogy a támogatásoknak nem az agrárfejlesztési alapok, hanem a társadalmi szociális keretek adják a forrását.

3. A harmadik a családi gazdaság kategóriája, amely az előbbi határokat meghaladóan, de legföljebb 30 hektár szántóval, vagy 3 hektár ültetvénnyel, vagy 5000 négyzetméter üveggel, vagy fóliával fedett területtel vagy 50 számosállategységgel, illetve 15 millió forint árbevételt ér el. A családi alapon, de szigorúan csak főfoglalkozás esetén ugyancsak jelentős többletkedvezménnyel fizetendő adó ebben a kategóriában is lehessen mérettől függő átalány, vagy tételes elszámolású. A családi gazdaság már nem tartozik a tartós szociális támogatásokra kiszemelt mezőnybe.

A realitás viszont mégis azt kívánja tőlünk, hogy elismerjük, az alsó mérethatárt éppen csak meghaladó termelési kapacitások esetén egy család ma nem tud tisztességesen megélni Magyarországon. Ezért ha az egy munkaképes korú családtagra jutó összes (mezőgazdasági és külső forrásokból származó) jövedelem nem éri el a minimálbér határát, akkor átmeneti szociális támogatásuk is indokolt. Az állam szerepe esetükben elsődlegesen és hangsúlyosan a termelés korszerűsítésének, modernizációjának elősegítésére, a versenyképes méretek kialakítására szolgáló, fejlesztési támogatásokban kell, hogy megmutatkozzék. Ennek forrásául viszont már egyértelműen az agrártámogatási keretek szolgálnak.

4. A negyedik a mezőgazdasági magánvállalkozás, amely vagy nagyobb méretű, mint a családi gazdaság, vagy tulajdonosa egyéb megfontolásból (például az áfa elszámolása miatt) kisebb méretek ellenére is önkéntesen választja az előbb felsoroltak helyett ezt a formát. Tételes elszámolással, de kizárólag csak főfoglalkozás esetében, szintén mezőgazdasági kedvezménnyel adózik.⁹ Erre a körre nem vonatkoznék ugyan az átalányfizetés

⁷ Az előbbi példa szerint itt is kiindulhatunk az érvényes adórendszerből. Eszerint e csoportba tartozik az az üzem, illetve az üzemet birtokló család, amelynek az évi árbevétele nem több mint másfélmillió forint.

⁸ Elsősorban erre a csoportra kell úgy tekinteni, mint amelyet különösen hátrányosan érintett a biztos mezőgazdasági munkahelyek megszűnte. Tehát abban az esetben, ha főként ebből az elégtelen méretű termelésből kell megélniük, s a családnak nincs is más számottevő bevétele, rájuk fokozott kedvezmények, teljes adómentesség és külön támogatás kell, hogy vonatkozzék.

⁹ Úgy véljük, hogy a megfelelő keresettel rendelkező személyek esetében, akik kiegészítő jelleggel folytatnak mezőgazdasági termelést is, teljesen indokolatlan minden szociális megfontolásból juttatott mezőgazdasági támogatás és külön kedvezmény. Nekik is jár azonban minden korszerűsítési és modernizációs agrártámogatás, ha az ahhoz fűződő egyéb kritériumoknak (regisztráció, méret, szakképzettség, fejlesztési terv stb.) megfelelnek.

lehetősége – hiszen ez ellene mondana a tételes elszámolást igénylő áfa-visszatérítési rendszernek –, de a termelés versenyképességének növeléséhez fűződő társadalmi érdekek alapján a fejlesztéshez és a modernizációhoz nyújtandó agrárkedvezmények elsősorban rájuk vonatkoznának.

E tagolás, de különösen a mérethatárok, alapos szakmai felülvizsgálatra szorulnak, ráadásul időről időre feljebb is kell emelni őket. A merész kísérletre azért vállalkoztunk, hogy ezzel is segítsük a kérdés szakmai megvitatását, mielőbbi napirendre tűzését. Munkánkcal egyúttal szeretnénk a közeljövőben kezdődő általános mezőgazdasági összeírás sikeréhez is hozzájárulni. Azzal számolunk, hogy a teljes körű üzemi felmérés alapján javaslatainkat jobban megalapozhatjuk és a gyakorlatban is használhatóvá tehetjük.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- A mezőgazdasági kistermelés helyzete és jövője. Szerk.: *Varga Gyula*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979. 230 old.
- Agrárátalakulás Magyarországon a kilencvenes években. Szerk.: *Hamar Anna*. Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola. Szolnok. 1998. 240 old.
- Agrarbericht der Bundesregierung. BMELF Bonn. 1990–1998. Bonner Universitätsdruckerei Bonn. 317 old.
- Burgerné Gimes Anna*: Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unió országaiban. I–II. *Statisztikai Szemle*. 1998. évi 4–5. és 6. sz. 375–389. és 481–495. old.
- Dorgai László – Tóth Erzsébet*: Eltartóképeség, foglalkoztatási és kereseti viszonyok az Európai Közösség és Magyarország mezőgazdaságában. *Gazdálkodás*. 1991. évi 7–8. sz. 35–52. old.
- Érdei Ferenc – Enese László – Kalocsay Ferenc*: Üzemi szervezet és üzemi vezetés a szocialista mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1966. 434 old.
- Greif, F.*: Agrarstrukturwandel in Österreich – ein Überblick. in: Österreichs Agrarwirtschaft im EU – Agrarsystem. Österreichischer Agrarverlag. Klosterneuburg. 1997. 7–23. old.
- Harcza István*: Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók, 1991–1995. Társadalomstatistikai Füzetek. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 47 old.
- Kapronczai István*: Az agrárinformációs rendszer fejlesztése az EU-csatlakozás tükrében. Európai Tükör. 56. Integrációs Stratégiai Munkacsoport. Budapest. 1999. 85 old.
- Laczkó Sándorné*: A földterület és a földhasználat alakulása 1945 és 1994 között. *Statisztikai Szemle*. 1998. évi 2. sz. 117–129. old.
- Laky Teréz*: A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok. Munkaügyi Kutató Intézet. Budapest. 1998. 117 old.
- Pálócs Béla*: Földbirtok-politika az Európai Unióban. *INFO-Társadalomtudomány*. 1997. évi 41.sz. 7–13. old.
- Stauder Márta*: A mezőgazdasági üzemek értelmezése, statisztikai számbavétele az EU-ban. Kézirat. 28 old.
- Szűcs István*: A mezőgazdasági termelők helyzetéről és szándékairól. AKII. (Kézirat.)
- Tények és adatok a mezőgazdaságról és a falusi életkörülményekről. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997.
- Tóth Erzsébet – Varga Gyula*: A mezőgazdasági szövetkezetek élete az átalakulás után. AKII. Budapest. 1996. 122 old.
- Tóth Erzsébet – Varga Gyula*: A mezőgazdasági termelészövetkezetek helyzete és sorsa az átalakítás időszakában. AKII. Budapest. 1995. 95 old.
- Tóth Erzsébet*: A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek. AKII. Agrárgazdasági Tanulmányok. Budapest. 1998. 8. szám 119 old.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdasági üzemméret. EU-agrárpolitika.

SUMMARY

With an overview of the Hungarian farm structure and an attempt at thematic systematization and conceptual classification, the study has undertaken to demonstrate the complexity of the Hungarian farm structure. The authors have emphasized especially the fundamental differences between subsistence, part-time farms and competitive farms or companies, and based on this, to enlighten the necessity to handle these different structures in agricultural policy differently.

In the study the farm structure of EU member countries and various practices are described in detail. The conclusion is, that there is no perfect EU-conformity, there is no such norm of farm structure regulating precisely every detail to which Hungary should adapt entirely.